

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/4 2018 s. 2324-2351, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

AZERBAYCAN EDEBİYATINDA KARABAĞ TEMALI ŞİİRLER (ŞİİRLERDE VATAN ÖZLEMİ)

Könül GULİYEVA*

İlkin GULUSOY**

Geliş Tarihi: Mayıs, 2018

Kabul Tarihi: Ekim, 2018

Öz

Çalışmada Azerbaycan edebiyatında Karabağ temalı şiirler incelenmiş olup, bu şiirler mekâna duyulan özlem, yurt, dağ, mezar gibi konu başlıkları açısından sınıflandırılmıştır. Özlem duygusu içeren metinlerde şair ve bulunduğu mekân arasındaki çatışmalar ağır basmakta, yitirilmiş yurtlara dönmek arzusu daha çok uçuş imgesi ile ifade edilmekte, geçmişte yaşanılmış anıların şiirde işlenmesi sık sık görülmektedir. Şairler şiirde arzu edatları (örneğin, *kaş, kaş ki, gidebileydim vb.*) ile özlenen mekânlara kavuşmanı, olumsuz filler ile ise yaşanan hasreti betimlemişlerdir. Şiirlerde acizlik ve çaresizlik gibi ruh halleri işlenmiş, özlem duyulan varlıklarda hasretin giderilmesi, onların esaretten kurtarılması mistik boyutlarla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan edebiyatı, Karabağ, vatan, özlem.

POEMS ON KARABAKH THEME IN AZERBAIJAN LITERATURE (NOSTALGIA FOR MOTHERLAND IN POEMS)

Abstract

Poems on Karabakh theme in Azerbaijan literature were reviewed in the article. All those poems were grouped under the headings Motherland, mountain, grave. In the poems expressing longing for the homeland emphasized the confrontation between the poet and his lost place of residence. Adesire to return to their own lost homeland is often expressed with a longing for fly. Expressions of past happy days and events are also frequently found in the poems.

In the verses analyzed in the article, the author defined that the poets expressed their hope for return to their native land by means of the particles (if, only, if only, if i could go, etc.) and their homesickness was demonstrated with the help of the negative verbs. Such mental states as powerlessness, hopelessness, despair, etc. were also used in the poems, but the expectation of rescue from captivity was implemented by the mystical powers.

Keywords: Azerbaijan literature, Karabakh, motherland, longing.

* Öğr. Gör.; Kafkas Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, konulgva@gmail.com.

** Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ilkingulusoy@gmail.com.

Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene,

Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Giriş

“Karabağ”, Türk kökenli bir kelime olup, “Kara” ve “Bağ” kelimelerinden oluşmuştur. *Kara* sözcüğü renk kavramı ile beraber “büyük”, “kalın”, “yiğit” anlamlarını taşımakta, *bağ* sözcüğü ise günümüze kadar ilk anlamını, “ekilip dikilen yer” kavramını korumaktadır. Rusyalı bilim adamlarından V. Liokgobitov “Kafkas Arkasındaki Rus Mülklerinin İcmalı” eserinde ve M. Bodnarski “Coğrafi İsimler” sözlüğünde *Karabağ* ismini “ormanları ile zengin olan ülke” şeklinde tanımlamışlardır (Hüseynov, 2012, s. 24). VIII. yüzyıl Arap işgallerinden sonra Alban topraklarında İslam dini yayılmış Hristiyanların sayıları gün geçtikçe azalmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Hristiyanlar Haçın-Arsak Knezliği’nde toplanmışlar. Bu knezlik, Terter Nehri ile Haçın Nehri arasındaki alanı kapsamaktadır. Knezliğin son knezi olan Hasan Celal’in isteği üzerine yapılmış olan “Gansazar” manastırının tarihsel önemi vardır. Ailesi ve kendisinin de gömüldüğü bu manastırda taş kitabeler üzerinde Alban tarihi ve Hasan Celal’in egemenlik yılları hakkında bilgi verilmiş, “Gansazar monastırı “Albanlar için yapılan monastır”, “Albanların taht, taç kiliseleri” (Hüseynov, 2012, s. 29) gibi gösterilmiştir. XV. yüzyılda bu knezlik küçük feodallıklara bölünmüş ve Karakoyunlu Cihanşah bu feodallıklara “melik” statüsü vermiştir. “Bugünkü Azerbaycan topraklarında XI. yüzyılda Selçuklular, XII. yüzyılda Moğollar, XIV. yüzyılda İlhanlılar, XV. yüzyıldan Akkoyunlu ve Karakoyunlu hâkimiyeti başlamış, bu araziler XVI. yüzyılda zamanla Osmanlı ve Safevi hâkimiyeti altına girmiştir. 1578 yılındaki Osmanlı Safevi Savaşı’ndan sonra bu topraklarda Osmanlı hâkimiyeti başlamış ve şimdiki Karabağ bölgesinde “Vilayet-i Gence Karabağ” kurulmuştur. Bu toprakları seyahat eden Evliya Çelebi, Karabağ’ı “Küçük Azerbaycan” olarak tanımlamıştır” (Erol, 2009, s. 6). Osmanlıların vergi toplamak için hazırladığı vergi icmallarında İrevan, Nahçıvan ve Gence illerine ait belgelere bakıldığında nüfusun %80’inin Türklerden ibaret olduğu görülmektedir. Zamanla Karabağ Hanı Penah Ali Han’ın isteği üzerine Karabağ arazisinde Şahbulak Kalesi (Ağdam ili), Bayat Kalesi (Kebirli ilçesi) ve Şuşa Kalesi (Şuşa ili) yapılmış ve Şuşa ili, hanlığın başkenti olmuştur. En son Şuşa Kalesi’nde yaşayan han, tarihte Azerbaycan’ın en nüfuzlu hanı olarak tanınmış, Karabağ’ın son başkenti Şuşa, uzun süre “Penahabad” şeklinde adlandırılmıştır. Karabağ, bir hanlıkta birleştirildikten sonra buranın ekonomisi, kültür ve edebiyatı gelişmiş ve Karabağ, kültür merkezine dönüşmüştür. Rusya ile İran arasında 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması ile Azerbaycan ikiye bölünmüş, Karabağ Hanlığı ortadan kaldırılmış,

Sovyetler Dönemi olarak bilinen yıllarda Karabağ Hanlığı, Karabağ Sovyet Sosyalist Özerk Vilayeti adı ile varlığını sürdürmüştür.

Karabağ bölgesi, sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda dünyanın da eski tarihe sahip olan bir bölgesidir. Karabağ, ilk insanın yaşadığı merkezlerden biri olmuştur; arkeolojik kazılar zamanı Azılı mağarasından neolitik devrine ait ilk insanın çene kemiği bulunmuş olan Tağlar, Leylatepe kimi mağaralar insanların ilk yaşayış yerleri gibi bilinmektedir. Ayrıca, Karabağ, Azerbaycan'ın kültür merkezi olmuş, insanları sanata olan ilgileri ile daha farklı bir hâl almış, ülkenin dört bir tarafına sanatkarlar, ressam, besteciler bu bölgeden yayılmıştır. Burada yaşayan insanlar güzel sese, yüksek müzik duyumuna sahip olmuşlardır. Ünlü Rus şairi Sergey Yesenin, Azerbaycan'a geldiğinde bir süre Şuşa'da kalmış ve Karabağ insanını böyle tanımlamıştır: “Eğer ki birinin güzel sesi yoksa, o, türkü söylemeyi beceremiyorsa, demek ki, o, Karabağlı değildir” (Necefova, 2009, s. 35). Molla Veli Vidadi, şiirlerinin birinde Karabağ'ı “Küllü Karabağ'ın abi hayatı, Nermü nazik¹ bayatıdır, bayatıdır, bayatı²...” (Vidadi, 2004, s. 86) şeklinde betimlemiştir. Doğuda ilk operanın yaratıcısı olan Üzeyir Hacıbeyli de Karabağ'da doğmuş, çocukluk yıllarını Şuşa'da geçirmiştir. Karabağ'ın güzelliklerini S. Yesenin şiirde, A. Düma, Dubya-de Monnepe hatıra ve anılarında, V. Veraşak tablolarında işlemiştir. Azerbaycan yazı dilinin temelinde Karabağ şivesi dayanmış, yemek kültüründe Karabağ mutfağı önemli bir yere sahip olmuştur. Azerbaycan'da ilk Avrupa tipli okullar Şuşa'da açılmış, Kafkasya'da tiyatro gösterileri ilk kez 1845 yılında Tiflis'te, 1848 yılında ise Şuşa'da sahneye konulmuştur. Avrupalı gezginler Karabağ'a Kafkasya'nın Konservatuarı adını vermişlerdir.

1.1. Ermenistan ve Azerbaycan Sorunu, Karabağ Savaşı'na Giden Yol

Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki ilk çatışmaların tarihi 1905-1906 yıllarına dayanmaktadır. “XIX. yüzyılın ilk yıllarından başlayan Rus-İran ve Türkiye-Rusya savaşları ve bu savaşlar sonucunda yapılan antlaşmalarla Ermenilerin Rusların eliyle Azerbaycan'a yerleştirilmesine izin verilmiştir. Bölgeye göç eden Ermeniler, 1828 yılında yürürlüğe konulan bir kanunla 20 yıl vergiden muaf tutuldu” (Özyılmaz, 2013, s. 8). Ermenilerin göçlerini kolaylaştıran ve onlara bağımsız bir devlet vadedenler arasında Rusya'nın İran'daki büyükelçisi ve ünlü yazarı A. S. Griboyedov da vardı. “Büyük göç”ten sonra XX. yüzyılın başlarında Ermenilere ilk defa Azerbaycan'ın tarihî topraklarından yerli halkı zorla çıkartmak amacıyla büyük katliamların başlamasına izin verildi. 1905-1906 yıllarında, 1918 yıllarında Ermeniler toprak iddiası ve Azerbaycan coğrafyasında bir devlet kurma amacı ile dehşetli katliam ve kıyımlara başlamışlardır. 1905-1906 yıllarında Ermeniler tarafından yapılmış katliamlar

¹İnce, zarif.

²Mani.

hakkında M. Mövsim Nevvab'ın "1905-1906 Ermeni-Müslüman Davası" ve M. S. Ordubadi'nin "Kanlı Yıllar" kitabında geniş bilgi verilmişse de, 1918 yılı Mart ayında otuz bin kişinin katledilmesiyle sonuçlanan katliam hakkında hiçbir eser bulunmamaktadır (bk. Ordubadi, 2007 s. 2007). M. Mövsim Nevvab, Karabağ'da Ermenilerin artan katliamlarından bahsederken iki meseleyi göz önünde bulundurmaktadır. Bunlardan birincisi, Ermenilerin "gımdathane" (komite) düzenlemeleri, teşkilatlanmaları, kilisenin yardımı ile her yerde müslümanların aleyhine konuşmaları, ikincisi ise müslüman topluluğunun bilim, sanat ve eğitim alanında geri kalmasıdır. M. M. Nevvab yazıyor: "...Bu hilekâr, ikiyüzlü tayfa gizli bir şekilde hazırlık yapıp yol güzergâhlarına, gizli kapalı alanlara ve yüksek kayaların arkasına yataklar hazırladı. Onlar Müslümanların elinde bulundurdıkları silahları ele geçirmek için birçok hileye başvurdular. Eğer tüfekler pazarda 20 manata satılıyorsa, onlar 100 manata, tapanca 6 manat olduğu hâlde, onlar 30 manata satın alıyorlardı. Müslümanlar silahların Ermeniler tarafından böyle pahalı alındığını görünce evlerinde ne kadar silah ve malzeme varsa, tamamını Ermenilere sattılar..." (Nevvab, 1993, s. 20). 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Batı devletlerinin ısrarlı baskıları, aynı zamanda Ermeniler tarafından gerçekleştirilen katliamları durdurmak amacı ile Ermenilerle Batum Barış Antlaşması imzalamış, İrevan (Revan) şehri, devletlerini kurabilmeleri için Ermenilere verilmiştir. Bu büyük kaybın başlangıcı, Türk topraklarında Hristiyan Ermeni Devleti'nin kurulması, Türkiye ile Azerbaycan arasında bir tampon bölgenin oluşturulması ile sonuçlandı. 114 bin kilometrekare ihtilafsız toprak alanından zamanla (Azerbaycan Cumhuriyeti 1920'de Kızıl Ordu tarafından işgal edildiği zaman geride bıraktığı alan) 28 bin kilometrekare alan Ermenilere verildi ve bu coğrafyada uzun süreli savaşların çıkmasına sebep oldu. Ekim 1987 yılında M. Gorbaçov'un danışmanı Agabekyan Paris'te gazeteciler önündeki konuşmasında "Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a geri verilmesine çok seviniyorum. Ben ekonomist gibi düşünüyorum ki, Karabağ Azerbaycan'dan daha çok Ermenistan'a bağlıdır. Ben artık bununla ilgili teklif verdim ve umarım ki, bu fikir hayata geçirilecektir" (Nağı, 2013, s. 35). Bu bildiri bütün dünya Ermenilerinin Karabağ üzerine saldırısı için ilk resmî sinyal oldu. 1989 yılında Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) oluşturuldu ve insanlar bu teşkilat etrafında birleşmeye başladılar. Azerbaycanlılar, Sovyetler Birliği merkezî yönetiminden Ermenilere "Dur!" denilmesini, Ermenistan'ın toprak taleplerinin kesin olarak reddedilmesini, konunun çözüme kavuşturulmasını talep ediyordu. Merkezî yönetimin konuya kayıtsızlığı ve Ermenilerin yanında yer alması tepkileri daha da artırdı, Moskova, hâkimiyetini kaybetme endişesiyle 19-20 Ocak 1990 tarihinde askerî birliklerini Bakü üzerine yürüttü ve sivil halka ateş açıldı. Bir başka cephede ise Ermeniler güç uygulayarak Azerileri tarihî topraklarından göç etmek zorunda bırakıyorlardı. Azerbaycan, ortaya çıkmış bu koşullarda silahlı çatışmaya hazır değildi. Ermeni kuvvetlerinin sayısı yaklaşık 30 bin kişi kadardı.

Ermenistan Rusya'ya bağlı Hankendi Garnizonu'nun özel taburundan ve buradaki askeri teçhizatlardan yaralanmakta, Azerbaycan ise Savunma Bakanlığına bağlı birkaç tabur, AHC gönüllüleri ve yerel halktan destek alarak oluşturulan "kendini müdafaa birlikleri" ile işgalleri önleyebilmektedir. Savaşın kaybedilmesinin sebeplerinden biri ise savaş devam ettiği sırada Azerbaycan'da yaşanan iktidar mücadelesi ve sivil halkın güvenliliğinin temin edilmemesiydi. Hocalı Katliamı'nın gerçekleştirildiği gün rehin alınan ve 8 gün esirlik hayatı yaşayan Dürdane Ağayeva şöyle anlatıyor: "Hocalı'da elektrik yoktu, petrol bulunmuyordu, o zaman Hocalı'nın Kendini Mudafaa Birlikleri'nin komutanı Elif Hacıyev, kovalarla postaya mazot taşıdı, makineleri çalıştırıp Bakü ile iletişime geçtik, ablukadaydık, köyde durum çok ağır, bize ordu gönderin yardım edin, dedik..., ama hiçbir yardım falan gelmedi" (<http://news.lent.az/news/170104>).

1994 yılında Bişkek'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında "Ateşkes Antlaşması" imzalanmış, 2016 Nisan ayında tekrar silahlı çatışmalar başlanmış, Azerbaycan ordusu stratejik açıdan önemli "Leletepe" yüksekliğini geri alabilmiştir.

1.2. Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan Şiirine Yansıması.

Kaya Bilgegil, edebiyatı tanımlarken onu "heyacan ile dilin izdivacından doğan bir bebek" (Çetişli, 2011, s. 71) adlandırır. Bilgegil, edebiyatın zaman ile hal bağlılığına dikkat çekerek zamanın ihtiyacından doğan metinlerin sergilendiği anda çağın sesine dönüştüğünü yazar. Mithat Durmuş ise bu durumu "Ulusal belleğin oluşumunda sanatkâr duyarlılığı ile metinsel kodlamalar arasında sıkı bir ilişki vardır." (Durmuş, 2006, s. 385) şeklinde açıklamaktadır.

Edebiyata doğası, muazzam manzaraları, kültürü ile öncüllük eden Karabağ, savaş zamanı da edebiyatın ana teması oldu. Bilindiği gibi, toplumun bütün duygularını en iyi şekilde kendisinde barındıran, ifade eden edebi tür şiirlerdir. İnsanoğlu doğduğu günden itibaren şiirle temasa geçer, ninnilerle uyur, okşamalarla büyür, bilmecelerle düşünür, türkülerle hayal kurar ve son menzile de şiirin bir türü olan ağıtlarla yolcu edilir. Bu yüzden Octavio Paz, şiiri "ilkel dil..." (Paz, 1991, s. 7) olarak tanımlar. Şiir, aynı zamanda hacminin azlığı, nağmeleşme ve sloganlaşma özelliği ile ön cephede savaşan askeri savaşa ruhlandırması açısından da büyük önem taşır. Yaşar Karayev, savaş zamanı oluşan edebiyatı incelerken "Dövüşen edebi süreçte ön cephede şiir ve basın vardır." (Mehreliev, 2000, s. 33) diyerek savaş edebiyatında şiirin önemine vurgu yapar.

Ş. Ceferova, Karabağ olaylarının şiire yansımasını, tarihine ve kronolojik sırasına dikkat ederek konu bakımından üç gruba ayırmıştır:

"1. 1988-1992 yılları arası edebiyat;

2. 1992-1994 yılları arası edebiyat;

3. 1994 yılından sonraki dönem edebiyatı” (Ceferova, 2002, s. 14).

Her bir tarihî dönemde gerçekleşen olayların şiire yansması şiirin konusunu belirlemesi açısından da farklılık göstermektedir. Özlem duygusunu içeren şiirler 1992-1994 yıllarında ve 1994 yılından sonra yazılmıştır. 1992 yılından başlayarak toprakların işgal edilmesi, Hocalı Katliamı’nın gerçekleştirilmesi insanların mücadele azmini kırdı. Yakın tarihten de bilindiği gibi, savunmasız olmasına rağmen, toprağından, yurdundan vazgeçmeyen insanlar bu ağır soykırımdan sonra sınır bölgelerini toplu şekilde terk etmeye başladılar ve bu da toprakların daha kısa zamanda düşman eline geçmesine imkân verdi. Bu tarihi süreç, edebiyata günahsız kurbanlar, yurt kaybı ve mülteci konusunu, karamsarlık ve bunalım havasını getirdi. 1992 yılından başlayarak edebiyatta kuvvetli hitapların yerini derin duygulu söyleyişler aldı. 1994 yılından sonra yazılan şiirlerin büyük kısmında savaş dehşetinin, arzu ve ilkelerin hiçe sayılması ve bunun insan içinde doğurduğu fesatların duygusal betimlenmesi ön plandadır. Kabullenilemeyen toprak işgali, alışılmayan göçmenlik faciası şiirlerin ana temasını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra şiirlerde daha çok millî, sosyal ve siyasi eksiklerin tasviri yer almaktadır.

1.3. Şiirlerde Yurt Özlemi

Azerbaycan edebiyatında özlem duygusu ilk kez halk edebiyatı örnekleri olan ağıtlar ve manilerde işlenmiş, mülteci şair Almas Yıldırım, eserlerini vatan özlemi, vatan hasreti duyguları ile donatmıştır. (Yıldırım, 2004). Karabağ temalı şiirlerde de vatan özlemi adigeçen şiir ve manilerin devamı niteliğindedir. Mülteci şairlerden Zeynep Behmenli’nin savaştan sonra yazdığı şiirlerde vatan sevgisi, yurt hasreti ana tema olarak geçmektedir. “Dert dokuyorum” adlı şiiri şairin çektiği acıları ifade etmesi açısından dikkat çekmektedir:

Yerden semaya ucalan³, yüzü güneşe bakan,
Büyük bir hana⁴ kurmuşum,
Elvan renkler ilme-nakış vurmuşum.
İlmelerimle ben gece ile
Gündüzü mü ayırmışım.
Ülkeye haber salmışım,
Herkesin derdini almışım.
İlme-ilme, ağılı-karalı dert dokuyorum.
Esir mezarların, küskün ruhların gileyini⁵ dokuyorum

³ Yücelen.

⁴ Halı dokuma tezgâhı.

Dünya boyda bu halıda men,
 Vatanım Karabağ'ın derdini dokuyorum,
 Vatanıma yol dokuyorum... (Ceferova, 2002, s. 55).

Şair derdini anlatmak için Azerbaycan'da “kurbanlık sanatı” adı verilen ve tarihin bilinmeyen zamanlarında toplumların hayat ve kültürünü ilmelerin diliyle günümüze ileten halıcılık sanatını seçmiş, sadece kendi özlemini değil, bütün mültecilerin vatan hasretini ve savaş zamanı yaşadıkları faciaları, Ermenilerin yaptığı ve insanlık adına utanç getiren, hatırlanması ve konuşulması bile zor olan işkenceleri “Yüzü güneşe bakan” bir tezgâhta dokuyarak güneşin aydınlık simgesi ile dünyaya duyurmak istemiş, vatana ulaşmak arzusunu “Vatanıma yol dokuyorum” tümcesiyle ifade etmiştir.

Şevket Horovlu ise “Gelim” adlı şiirinde klasik geleneklere dayanarak tanrıya yalvarır, yurdunu bir anlık bile görmek için rüzgâr olup savrulmayı ister. Dış dünyanın hasret ve ayrılık gibi acı gerçekleri ile kuşatılmış şair, ruhunu bu kuşatmadan uçarak kurtarmaya, arzularını hayaller yolu ve mistik boyutlarla gerçekleştirmeye çalışmaktadır:

İlahi, bir anlık rüzgara dönüm,
 Gidim doğma yurdu dolanım, gelim.
 Belki bir de ora düşmedi yönüm.
 Bir gece mehmanı⁶ ben olum, gelim (Horovlu, 1999, s. 161-162).

Özlem duygusu içeren şiirlerde uçuş imgesini kullanan diğer bir şair ise M. Kadimoğlu'dur. Şair, “Göç eden göçe taş olaydım” şiirinde kuş olmak, sınırları aşmak yurdunda dolaşmak arzusunu dile getirmektedir (Kadimoğlu, 1997, s. 36).

Gurbet motifli şiirlerde sık sık rastlanan, uçmak isteği, mekanla şair arasındaki uyumsuzluğu simgeleyerek, geçmişte yaşanmış güzel günlere dönmek arzusunu kendisinde birleştirir. Huzur bulduğu mekânlara kavuşmak isteğini temin edemeyen şairler çareyi rüzgâr gibi havalanmakta görür ve kuş olmak dileğinde bulunurlar. Çünkü kuş, hareket serbestliği ve özgürlüğü ile bütün sınırları çiğneyen bir canlıdır.

Yurt hasretini konu edinen şiirler arasında ayrı-ayrı illere hitaben yazılmış şiirler sayıca fazladır. 1994 yılı sonrası en çok hasret duyulan illerden biri de Şuşa'dır. Bir zamanlar Azerbaycan'ın göz bebeği, kültür tapınağı, şifalı suları ve temiz havası ile Avrupa'da bile meşhur olan Şuşa, günümüzde ermenilerin yaşadığı, harabe ve kimsesiz bir şehirdir. Vasif Samedov, “Şuşa bekliyor bizi” şiirinde Şuşa'nın doğasının güzelliklerinden hareketle onu bir demet güzel kokulu çiçeğe benzetmektedir:

⁵ Şikâyet.

⁶ Misafir.

Dilimizde işlenen
En aziz bir söz gibi,
Canımızı ısındıran⁷
Ocak gibi, köz gibi,
...En kokulu güllerle

Demetlenen Şuşamız! (Azerbaycan Harayı, 2002, s. 60).

Şair hatıralarla kendini teselli etmeğe çalışarak, “Gönlümüze süzülen ılık gözyaşımızsin” mecazıyla bir zaman memleketin koynunda yaşadığı mesut günleri ve o günlere olan hasreti simgelemektedir. Yurdunu cennete, yurtsuz yuvasız günlerini cehennem ateşinde yanmaya benzeten şair, Şuşa’ya ulaşılmazlık imgesini de yükleyerek şiiri bu dizelerle bitirmektedir:

Hasretimizsin, Şuşa.

Ateşi hiç bitmeyen

Gurbetimizsin, Şuşa! (Azerbaycan Harayı, 2002, s. 60).

Şuşa, yaz aylarında “Cıdır Düzü” meydanında düzenlenen cirit yarışları ile meşhurdur. Yarışlar düzenlendiği zaman ülkenin en meşhur sanatçıları da burada konser verir, günlerce Şuşa’da bayram havası yaşanırdı. Bahtiyar Vahapzade, “Okuma, Bülbül” şiirinde Şuşa’nın bu özelliklerini hatırlayarak, gelen ilkbaharların Şuşa’sız hiçbir anlam ve değerinin olmadığına vurgu yapmaktadır:

...Bizsiz Şuşa’ımızda neler baş verir?

Allah bize ümit, ona aş verir.

Çiçek gibi zarif, su kimi şakrak⁸,

Muğam gibi hafif, annem Karabağ...

Nağmeli kalbinle söyle, sen bu gün

Cellat tapdağına⁹ bes nece dözdün¹⁰? (Vahapzade, 1996, s. 91).

Şair “Allah bize ümit, ona aş verir” dizesinde “aş” kelimesi ile düşman elinde olan nimetlere atıfta bulunmakta, hiçbir eylemde bulunmayan toplumun sessizce yurtlarının ne zaman özgürlüğe kavuşacağı günü beklemesini eleştirmektedir. Edebiyatta kalıplaşmış ifadelerden biri “ana vatan”, “ana yurt” ifadeleridir. Ananın toprakla, vatanla özdeşleştirilmesinin nedeni bize hayat veren varlıkla, üzerinde yaşama, beslenme imkânı tanıyan coğrafyanın aynı niteliği taşımasındadır. Eski halklar tarafından kadının döllenme ve doğma fonksiyonu ekin ve tarım işlerinde toprağın ürün vermesi ile aynı sayılarak birincisi

⁷ Isıtan.

⁸ Şen, neşeli.

⁹ Ayağı altında çiğnenme.

¹⁰ Katlandın.

bizleri doğuran, ikincisi bizleri besleyen varlıklar olarak kutsallığına inanılmış, bu gün ve geleceği temin etmek için bu varlıkların korunması bir kutsal görev, vazife ve borç olarak kabullenilmiştir. B. Vahapzade, Karabağ’a “annem” diye hitap etmekte, annenin şeref namus simgesi olduğunu hatırlatarak, onu koruyamamanın verdiği utanç ve azabı ifade etmiştir. Şair “Okuma, Bülbül” şiirinin son dizesini “Okuma, okuma bülbül, sen Allah” (Vahapzade, 1996, s. 92) diyerek romantik bir şekilde bitirmiştir. Bu ifade şekline Nusret Kesemenli’nin “Ağlama, ağlama, İsa bulağı” ve Vahit Aziz’in “Şuşa’mızın işgal gününe” şiirlerinde de rastlanmaktadır. Şiirlerde coğrafi varlık, bitki, kuş ve doğa olaylarını kişileştiren şairler aslında onların da ıstırap çektiklerini göstermekle beraber, insanın en çaresiz, bitkin anlarında kalbini dağlara, taşlara, çeşmelere, çiçeklere açması, onlarla dertleşmesi, onlardan medet ummak motifinden hareketle bir toplumun çaresizliğini metinlere işlemişlerdir.

Karabağ hasretinin yankılandığı bir başka şiir ise Nebi Hazri’nin “Seni tekrar göre bilecek miyim, Karabağ?” şiiridir. Karabağ’ın işgali şair ömrünün yetmişinci baharına tesadüf etmiştir ve şair mağlubiyetin ve yaşlılığın dayattığı tedirginlik hissi ile bir daha Karabağ’ı göremeyeceği endişesine kapılmaktadır. Toplumun eylemsizliği, hatıralarla yetinmesi, gasp edilen yurdun zamanla unutulması şairin, şiirini “Doğma Karabağ’ım söyle nerdesin? Sanki asırların arkasındasın” (Hazri, 2004, s. 219) dizesi ile başlamasına neden olmuştur. Şiirde barış siyasetini özellikle de Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenilerde kalması, diğer şehirlerin Azerbaycan’a geri verilmesi prensiplerini içeren barış konuşmalarını eleştiren Hazri, toprağın düşmana armağan edilmesini milletin gelecek nesillere ihaneti, tarih karşısında en büyük şerefsizliği olarak nitelendirmektedir:

....Seni göreceyem

Haçan¹¹ Karabağ

Yurdun hasretlidir

Oğulu, kızı!

Toprağı güzeşte¹²

Biz razılaşsak,

Evvel güzeşt edek

Vicdanımızı! (Hazri, 2004, s. 219).

Yurdun unutulmaya mahkum edilmesi, bulunamayan bir kayıp ilkesi üstlenmesi durumu Zelimhan Yagup’un “Hocalı’m, ay Hocalı’m” şiirinde daha sert bir biçimde ifade edilmektedir. Şiir, Azerbaycan halk masallarının girişinde yer alan “biri vardı, biri yoktu” tekerlemesine benzer bir anlatımla başlamaktadır. Şair bu yöntemle memleketin varlığını

¹¹ Ne zaman.

¹² Taviz.

hayallerde yaşatmanın acı gerçeğini ve Hocalı’da yaşanan katliamın ağırlığını yavrusunu arayan bir annenin haykırış ve seslenişlerine benzer bir tarzda dile getirmektedir:

Bu dağların koynunda yeşil bir köy vardı,
Elvan saray, güllü bağ, gen aynabent¹³ vardı.
Nice dudağı şeker, sohbeti gend¹⁴ vardı,
...Yoktu daha, nağıldı,¹⁵
İtti, battı, dağıldı.

Benim şirin kafiye, benim üççe hecalım¹⁶,
Hocalı’ım, ay Hocalı’ım! (Yagup, 2012, s. 190).

Karabağ Savaşı zaferlerden daha çok facialara tanıklık ettiğinden dolayı 1994 yılı sonrası oluşan edebî örneklerde de en çok bu facialar konu edinmiş, yaşanan acıların metinselleşmesine ağırlık verilmiştir. İnceleme zamanı karşılaştığımız teslimiyetçilik ruhu bu şiire de özgündür. Elnare Akimova, 1994 yıllarından sonra yazılan şiirleri incelerken savaşta yaşanan yenilgiler ve faciaların “şiirin kırılma dönemi” yaşamasına neden olduğunu göstermiştir (<http://kulis.lent.az/news/13005>). Zelimhan Yagup’un şiiri masalsi bir tarzla başlamasındaki ve “*Yoktu daha, nağıldı.*” ifadesini kullanmasındaki amacı Hocalı’da yaşanan katliamın dehşetine, katliamdan sonra insanların ruhsal bunalımına ve savaş ruhunun neredeyse tamamen tükendiğine dikkat çekmek olmuştur. Şiirin devamında şair, Hocalı ağrısını Almas Yıldırım’ın Azerbaycan derdini yankılandıran “Sensiz nedem Allah’ı ben, dini ben” (Yıldırım, 2004, s. 115) satırlarına benzer bir tarzda “Sensiz neyime lazım Mekke görüm, Hac alım.” şeklinde seslendirerek, katliamdan sonra toplumda yaşanan günah ve suçluluk psikolojisine de dikkat çekmiştir. Şairin “Vatan Gurbet” şiirinde ise vatandan ayrı yaşamının insana yaşattığı acıların betimlenmesi ön plandadır. İnsan diğer canlılardan farklı olarak çevreye tutumlu kalmaz, zihni ve iradesinin gücü ile doğada kendine özgü bir dünya kurar ve burada “kendini yaşar” (Korkmaz, 2005, s. 141). Şair bu şiirinde koparılmış bağlılığın insanda yarattığı köksüzleşme, tutunamazlık duygusuna değinmektedir:

Yine de öz yerindedir
Çığır, çehlim,¹⁷ gedik, yamaç
...Yine de öz yerindedir
Elvan¹⁸ orman, mağrur ağaç.

¹³ Cam balkon.

¹⁴ Şeker.

¹⁵ Masaldır.

¹⁶ Üç heceden oluşan.

¹⁷ Yol, iz.

¹⁸ Renkli.

Birce benim öz
Kökünden kopup uzaklara düşen.
Köz ocaktan, su bulaktan,
Taş topraktan ayrı düşür (Yagup, 2012, s. 371).

Şair acıyı ve bitkinliği közsüz ocak, susuz çeşme misali vermeğe çalışmış, sonraki kıtalarda yalnızlık ve sahipsizlik duygusunu yasını tutacak, mezarı üstünde ağlayacak ve hatırasını yaşatacak hiç kimsenin olmaması imgesi ile aktarmıştır:

Nasıl dözür¹⁹ yüreğine
Hasret adlı yara düşen?
Baş yastığa gelen günü
Dil demeğe²⁰sonası yok,
Haray²¹ çekip ana dese,
“geldim” – diyen anası yok.
Rüzgâr olsa uçacaktır,
özülü²² yok, binası yok.

“Hocalı’m, ay Hocalı’m” şiirine benzer bir söyleyişte yazılan bir başka şiir ise Memmed İsmail’e aittir. Şair şiirde Laçın şehrini “öksüz güzel”, “kesilen el”e benzeterek memleketin yıllardır düşman ayakları altında çiğnenmesine ve bu durum karşısında güçsüzlüğünü eleştirmektedir. Yukarıda saydığımız mecazlarla beraber, şair şiirde Laçın’ı yaralı kuşa benzetmiş, bununla yurdun işgaline üzüldüğünü anlatmaya çalışmıştır:

Laçın’ım, Laçın’ım kesilen elim,
Düşman pençesinde yetim güzelim.
Yol mu var, yanına ne yandan gelim?!

Laçın’ım, Laçın’ım, yaralı kuşum,
Kimin var, halini kimden soruşum?! (İsmail, 2012, s. 85).

Mehmet İsmail, şiirin her kıtasının ilk üç satırında duygularını aktarmış, son iki dizeni nakarat şeklinde yaparak şiiri nağmeleştirmiştir. Nakarat kısmında verilen satırlarda “yaralı kuş” teşbihi ile yurdun işgalinin şair kalbine dayattığı acıları aktararak, Laçın’a “Yol mu var, yanına ne yandan gelim?”, “Yolu yumulmuşum!” diye hitap etmektedir. Bu ifadelerle şair, Laçın ve bütün işgal olunmuş topraklara olan özlemi, zaman geçtikçe bütün umutların tek tek kaybolduğunu, Karabağ’ın bir ulaşılmazlık, varılmazlık ilkesi üstlendiğini ima etmektedir.

¹⁹ Katlanır.

²⁰ Ağlamaya.

²¹ İmdat feryadı.

²² Temel, taban.

Azerbaycan’da bir beddua olan “Yolların yumulsun²³” söyleyişi şiirde Laçın’ı tanımlayan ifadelerden birine dönüşür. Şair bu yolla toplumun mağlubiyeti kader olarak kabullendiğini dile getirmektedir.

Mülteci şair İlham Kahraman’ın yazmış olduğu “Laçın Ağıtı” adlı şiir, işgal edilen memlekette hiçbir aittliğin olmamasını üzüntülü dizelerle aktaran, savaşın dehşetini, düşmanın saldırısı karşısında vatandaş acizliğini doğal bir şekilde betimleyen kıtaları ile dikkat çekmektedir:

Elim kulağımda kalıp,
Benim ehey, ²⁴ seni çağırın.
Bir gör yadına düşürem?²⁵
İşçi Umud’un oğluyum,
Ay elim, heyyyy,
Ay obam, hey...”
...“Tırmığımız, tırpanımız
Ağaçta sallaşa kaldı
Halamgilin oğlakları.

Meleşe meleşe kaldı (Azerbaycan Harayı, 2002, s. 275-276).

Vatan toprağının %25’inin işgal olunması daha çok roman ve hikâye yazarlığı ile tanınan Anar’ın Zengilan hasretini şiirleştirilmesine neden olmuştur. Şiirin ana konusu, yazarın Zengilan’dan başka bütün Azerbaycan şehirlerinde bulunması, Zengilan’ı bir kez bile görememesi ve ilçenin işgali ile ilgilidir:

Oymak-oymak, karış-karış
Gezdim Azerbaycan’ı
Kısmet olmadı birce tek
Göre bilmedim Zengilan’ı... (Azerbaycan Harayı, 2002, s. 82-83).

Vatan karşısındaki borcunu ödeyemeyen, milleti karşısında kendini suçlu hisseden Anar, üzüntülerini “Ana deyim dilim yansın: Senin oğlun hünersizmiş” şeklinde ifade etmektedir.

Geçici sulh antlaşması sonrası yazılan Karabağ temalı şiirler suçluluk ve utanç duygularının dışa vuruşu ağırlıklıdır. Bu şiirlerde üzerinde durulan konu mağlubiyetlerin sorgulanması ve kendi vicdanımız karşısında hesap verme zorunluluğudur. Millet her bir ferdi gibi şairler de vatanın zor gününde yapılan seçimlerin aslında bir vazgeçişler olduğunu

²³ Kapansın.

²⁴ Çağırış bildiren ünlemdir.

²⁵ Hatırlamak.

anlayarak kendilerini ve bütün toplumu eleştirmektedirler. Özlem duygusunu “Bir yerlerde kimsesiz bir oba ağlar” şiirinde varoluşsal bir kaygıyla ele alan Rafik Musa, insanla tabiatın özdeşleştiği, soylu bir uyumun sağlandığı köylerini yüksek oranda doğadan soyutlanan, kirli gürültülerin merkezine dönüşen kentle kıyaslayarak, alışamadığı şehir hayatının kendi üzerindeki baskısını onun çıkılmaz sokakları, ürkütücü geceleri ile ifade etmektedir:

Maşın²⁶ seslerine seher galkırırh,²⁷
 Sabahlar bir horuz banına²⁸ muhtaç.
 Deymir²⁹ ayağımız şehli³⁰ çimene
 Ne kumru seslenir, ne ötür turaç.
 Yıldızlar ne solgun, geceler ağır,
 Benzemir köyümün gecelerine.
 Gönlümde bir köyün çığırı ağlar,
 O sığmaz şehrin küçelerine.³¹ (Azerbaycan Harayı, 2002, s. 264).

Şehir, geceleri, sokakları ve eğlencesi ile şaire gariplik duygusunu yaşatarak, onu muazzam ahengin yaşandığı köyüne geri dönmeye tahrik etmektedir. Bu dürtü ve istekler her ne kadar güçlü olsa da temin edilmedikçe şairi dış kırıklığına uğratmakta, ruhunu karanlığın çıkmazlarına itmektedir. Şair M. Aslan “Yitirdiğimiz Cennet” adlı şiirinde memleketi Kelbecer ilçesine olan duygusal bağlılığı aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

O yurt benim etim, kanım!
 Murov,³² arşa merdivenim!
 Delidağ³³ dumanlı başım,
 Terter,³⁴ hissim heyecanım... (Aslan, 2006, s. 100).

M. Aslan da diğer şairler gibi yurdun düşman ayakları altında inlemesine toplumun kayıtsızlığını “Üfle kıyamet surunu, bizleri gafletten oyat!”³⁵ satırları ile vermiş, toprakların işgalindeki sebebin düşman karşısında direnmemek olduğunu diyerek bu düşüncenin dayattığı pişmanlık duygusunu “Sen bu halkın cennetti idin, cennet korunmağa muhtaç.” dizeleri ile aktarmaktadır. Kelbecer’i hayalen dolaşan Aslan, buranın pınarlarını Kevser çeşmesi ile aynı tutarak yine toprakların işgal durumuna değinmekte, bu durumu kabullenmeyi bir maninin

²⁶ Araba.

²⁷ Kalkıyoruz.

²⁸ Ününe.

²⁹ Değmiyor.

³⁰ Çimende ot ve çiçekler üzerindeki çiy.

³¹ Caddelerine.

³² Kelbecer şehrinde Dağ.

³³ Kelbecer şehrinde Dağ.

³⁴ Kelbecer şehrinin en büyük çayı.

³⁵ Uyandır.

“Azizim vatan yahşı, Giymeye keten yahşı, Gezmeğe gurbet ülke, Ölmeğe vatan yahşı.” (Azerbaycan Manileri, 2004, s. 17) dizilerine uygun söyleyişler vererek, mağlubiyetin güvendiği bütün ilkeleri mahvettiğini vurgular.

Gurbet elde gezmek olar;

Gurbet elde ölmezler ki!

Yalan imiş övünmeler,

Yalan vatlar, değinmeler.³⁶ (Aslan, 2006, s. 104).

Sonraki kıtalarda yıllardır yurt hasreti yaşamanın büyük bir kabahat olduğunu “Ne bekleme, ne sabırdı, Hasret, ölüm, hepsi birdi.” şeklinde dile getirir, fakat devamında “Bu cennetin sahipleri, Hansı cehennemde kaldı?!” dizesi ile halk arasında “cehennem” kelimesinin geri dönüşü olmayan mekân, “gider gelmez” gibi ifadelerle betimlenmesine dikkat çekerek milletin yurduna sahip çıkmasını, işgal edilmiş yurtları kurtarmamasını eleştirmektedir.

1.4. Şiirlerde Dağ Hasreti

Tüm varlıkları yaratan bir gücün varlığına inanan insanoğlu bu gücü farklı isimlerle adlandırmasına rağmen, onu her zaman dokunulmaz, ulaşılamaz bir güç olarak tanımlamış, onu sonsuzluğuna ve erişilmezliğine hayran kaldığı gökyüzüne yerleştirmiştir. İnsanoğlunun en büyük arzusu tanrını görebilmek, ona dokunmak, onunla selamlaşmak, yüz yüze gelmek olmuştur. İnsanın tanrı arayışına çıkması da bu istekten doğmuştur. İnsan, yükseklik ve sonsuzluğu ile tanrının mekânı olan gökyüzüne ulaşmak için ona en yakın olan coğrafi varlıkları, dağları kutsal saymış, onu tanrıya giden yol, tanrıya erişme aracı gibi değerlendirmiştir. Bu düşünce dünya mitolojisinde ve dünya dinlerinde kutsal dağ inancının oluşmasına, zamanla sanatta dağın vatan, güç, yaşam, onur ve yüceliğin simgesine dönüşmesine neden olmuştur. Bu simgeler hatta bazı dillerde kelime türetme görevini de üstlenmiştir. Rusçadaki “гордый (gordiy)”³⁷ sözcüğünün kökünde de “ropa (gora)”, yani “dağ” kelimesi vardır. Türk mitolojisinde de, dağlar yaratılışın yurdu, mekânı, başladığı yer gibi tasvir edilmiş, Gök Türklerde ulu dağlara Kadir Kan adının verilmesi, tanrının sıfatlarının dağa yüklenmesi bu inançtan kaynaklanmaktadır. Eliade, bu düşünceni embriolojiden alınan terimlerle açıklar: “Kutsal olan, dünyayı bir embriyon gibi yarattı. Embriyonun göbekten çıkması gibi tanrı da dünyayı göbeğinden başlayarak yaratmaya başladı ve yaratılış buradan yayılmaya başladı” (Eliade, 1994, s. 364). Dolayısıyla, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere tüm toplumlar kutsal gördükleri bir dağı dünyanın merkezi olarak kabul etmiş ve tanrının yaratmaya buradan başladığını, kutsal dağların dünyanın göbeğinde yer aldığını düşünmüşlerdir.

³⁶ Anlatmalar.

³⁷ Onurlu.

Dağ, mitolojik işlevine göre eski düşüncede, doğum yeri, mağara ve beşik gibi sözcüklerle birlikte bir anlam grubu oluşturmaktadır. Bu nedenle de insanlar, dağları toplumlarının olduğu yer gibi yurtlaştırmış, dağa bu toplumun ilk bireyi, ilk insanı, babası, neslin en önemli kişisi kutsallığını yüklemişlerdir. Ayrıca, Azerbaycan mitolojik düşüncesinde dağ, tanrıyla iletişime geçmek için en uygun yer, dağ zirveleri insanla tanrı arasında kolay diyalog kurulmasını sağlayan mekân olarak nitelendirilmiştir. Örneğin, “Keklik efsanesinde”³⁸ düğün gecesi zorla dağa kaçırılan ve sevgilisine kavuşamayan bir kızdaki bahsedilir. Kız, namusunun kirlenmemesi için kınalı ellerini göğze taraf uzatarak:

Tanrı, beni kuş eyle,
Kanadı gümüş eyle.
Elde rüsve eyleme,
Dağda günü hoş eyle,
Taşlara yoldaş eyle (Pirsultanlı, 2009, s. 176).

diye dua eder ve hemen kınalı keklik kuşuna dönüşür. Karabağ Savaşı konulu şiirlerde vatan özleminin dağ özlemi şeklinde tasvir edildiğine de şahit oluyoruz. Sabir Rüstemhanlı “Düşman elinde” adlı şiirinde işgal altında olan toprakların son durumunu hayal ederek esir hayatı yaşayan dağların çilesini şu satırlarla ifade etmektedir:

İsa bulağının ³⁹suyu şırhaşır⁴⁰,
Kirs’in⁴¹ çiçekleri başından aşır,
Dertten döyenektir⁴² dağların başı,
Aksakal dağlarım düşmen elinde.

Dağların döşünde meclis kurulmaz,
Sazın simlerine mızrap vurulmaz (Azerbaycan Harayı, 2002, s. 132, 133).

İlk iki kıtada şair ilkbahar ve yaz mevsiminde Şuşa’da ve işgal edilmiş bütün topraklardaki manzarayı betimleyerek bahar mevsiminde dağların acı çektiğini anlatmaktadır.

Azerbaycan mitolojik düşüncesinde dağa bir canlı varlık gibi bakma, kişileştirme, ona dua etme, ondan yardım dileme, sanki bir insanmış gibi onunla haberleşme, ona seslenişler vardır. Dede Korkut hikâyelerinde sık sık rastlanılan “göğsü güzel kaba dağ” (Kitab-ı Dede Korkut, 2004, s. 24) ifadesi, dağ yamaçlarının bir insan göğsüne benzetilerek, nasıl kişileştirildiğinin kanıtıdır. Şair de dağlara “aksakal” demekle, dağların toplum içerisindeki

³⁸ Azerbaycan’da kuş ve bayan ismi.

³⁹ Şuşa bölgesinde çeşme.

⁴⁰ Şıp şıp.

⁴¹ Şuşa’nın en yüksek dağ zirvesi.

⁴² Nasır.

saygı ve hürmetine vurgu yaparak, toplumun başbilenlerinin düşman esirliğinde olmasının ne kadar zor ve ağırlı olduğunu dile getirir. Şair dağa “nasır” imgesini yükleyerek işgalin uzun süreli olduğuna ve yurtların düşman ayakları altında çiğnenmesine dikkat çekmiştir. Sabir Rüstemhanlı, olumsuz fiiller kullanarak gerçekleştiremediği isteklerin verdiği ıstırapı ağıtlar yaparak, işgal edilmiş topraklarla birlikte hayatının en güzel, en mutlu zamanlarının düşman elinde esir olduğunu anlatmaktadır.

Murov’suz⁴³kalmışam, boynum kesilip,

Ak göller bulanıp, suyum kesilip.

İşıklı⁴⁴ dağında toyum kesilip⁴⁵,

Gelin otaklarım⁴⁶ düşman elinde.

Şiirin son kıtasında kendisini içinde bulunduğu karamsarlıktan kurtarmaya çalışan şair belirsiz bir zaman gibi “bir gün” ifadesini kullanarak düşman karşısında yenilginin ne zamansa sona ereceğine ümit eder. O günü “kurtulan baharım” sözleriyle ifade etse de, şuan o toprakların tutsak hayatı yaşaması gerçeği şairi kahreder.

Memmed Aslan ise “Delidağ Hiffeti” adlı şiirinde işgal edilmiş dağı uykuya dalmış kahramana benzetmektedir:

Beklemekten daha sabrım tükendi,

Yaman uzun çekdi uykun, Delidağ.

Bu dünyanın çok düğünü⁴⁷ açıldı,

Açılmaz mı hür sabahın, Delidağ?! (Aslan, 2011, s. 154-155).

M. Aslan destanlardaki halk kahramanlarının uykuya daldıklarında esir alınması motifinden yararlanarak, sonuncu satırda uykudayken esir alınan kahramanın uyandıktan sonra düşmanlarla mücadele etmesini, onları yenmesini ve özgürlüğüne kavuşmasını, birçok halk edebiyatı örneklerinde uykunun yeniden doğuşu simgelemesini dağa yükleyerek “Açılmaz mı hür sabahın, Delidağ” dizesi ile dağın özgürlüğe kavuşacağı günü sabırsızlıkla beklediğini ifade etmektedir. Şair sonraki kıtalarda bir zamanlar o dağın eteklerinde geçirdiği mutlu günleri hatırlamakla ayrılık acısını, Delidağ’sız geçen her günün şair için bir eziyet olduğunu anlatmaktadır. Kelbecer ilçesinin Laçın köyünde, Delidağ’ın koynunda doğan M. Aslan, ayrılığın acısını çocukken tatmıştır, erken yaşlarda babasını kaybeden şairi annesi çobanlık yapması için yakınlarına vermiştir. Bu dağın eteklerinde sadece mutlu, sevinçli günler değil,

⁴³ Kelbecer bölgesinde dağ.

⁴⁴ Zengezur (Ermenilerin Sisyan adlandırdığı) bölgesinde en yüksek dağ zirvesi.

⁴⁵ Düğün olup.

⁴⁶ Odalarım.

⁴⁷ Müşkülü.

aynı zamanda çok ağırlı acılı günler yaşadığını “Benim derdim sana hopmuş⁴⁸ kitaptı.” tümcesiyle anımsayan şair, dağı dertlerine şahitlik eden bir varlık, bir sırdaş gibi nitelendirmektedir. M. Aslan dağı hasretini “Delidağ’da yitirdiklerim” şiirinde yeniden satırlara aktararak, geçmişe olan özlemini ifade etmekte, yüksek olan bölgelerin kutsallığına dikkat çekerek dağı zirvelerinin insan ruhunu, varlığını besleyen mekânlar olduğunu ve burada yaşamının insanı olağanüstü bir varlığa dönüştürdüğünü ifade eder. M. Eliade de, dağı mitolojideki yükseklik işlevini “her yükselme belirli bir seviyeden kopuştur... İnsanlık durumunun aşılmasıdır.” (Eliade, 1994, s. 364) şeklinde açıklar. İlk kıtalarda mazini betimleyen şair sonraki kıtalarda bugüne dönerek ve geçmiş ile bugünün çatışmasını daha keskin mecazlarla ifade etmektedir:

Göy kişnedi, yer dövündü;
İlgarından⁴⁹ geri döndü,
Ufalandım get gide⁵⁰ben.
Saldım, yitirdim neyi de;
Kayb eyledim her şeyi de (Aslan, 2011, s. 76).

Şair, “ufalandım” kelimesi ile aşınmaya uğrama ve çökme durumlarını dile getirmekle, tasavvufi değer taşıyan neyini kaybettiğini ve aslında her şeyini geri dönmesi imkânsız şekilde yitirdiğini, belirsizlikler içinde kalma üzüntüsünü okurları ile paylaşmaktadır. Şair sonuncu kıtada:

Yüreğim gamlar yatağı,
Kime satım bu metahı?⁵¹
Hardan gelip düştüm ahı –
Dünya adlı gurbete ben... (Aslan, 2011, s. 76).

diyerek, işlediği günahtan dolayı cennetten kovulan ve yeryüzünde yaşamakla cezalandırılan Hz. Adem niteliğindedir. Delidağ’ın özlemini kalbinin en derin yerlerinde yaşayan ve bu duyguyu özverili bir şekilde şiirlere aktaran bir diğer şair de Zelimhan Yakup’tur. “Delidağ bu akşam bensiz bir deli” adlı şiirini dağı kaybeden bir toplumun hayatının tasviri ile başlayan şair, “Kut Dağı” efsanesinden hareketle yurdunu, dağı kaybeden insanın bahtını da kaybetmesi, kökünden, özünden ayrılması, düzeninin bozulması, kaosa uğraması ve hayata tutunamamasını şiirinde ebedileştirmiştir:

⁴⁸ Sinmek.

⁴⁹ Zamanla.

⁵⁰ Vefasından.

⁵¹ mal, nesne.

Yurt yeri dönüşür dert yerimize,
 Cavanı azalar⁵², gocası⁵³ kalmaz.
 Kaynamaz kazanı, yanmaz ocağı,
 Tüstüsü⁵⁴ çekiler, bacası kalmaz.
 Burda gam ebedi, sevinç ömürsüz,
 Kalır ocak yeri közsüz-kömürsüz... (Yagup, 2012, s. 189).

Şair, oluş ve eylemlerin yapılma gücünü kaybettiğini olumsuz fiiller aracılığıyla nazıma aktararak sahipsiz yurtların resmini çizer. Sonuncu kıtada dağ bölgelerinden, ılıman havası olan o topraklardan sürülen ve Azerbaycan'ın Aran, Mugan gibi dayanılmaz kavurucu sıcak iklimi olan yerlerde yaşamak zorunda kalan mültecinin trajik durumunu şöyle betimler:

Delidağ bu akşam bensiz bir deli,
 Sehrada can verir dağsız dağ keli.⁵⁵
 Topraktan kopanda insanın eli,
 Alçağı⁵⁶ çoğalar, ucası⁵⁷ kalmaz (Yagup, 2012, s. 189).

Ramazan Korkmaz, bir makalesinde insanla yurt ilişkisini “İnsanoğlu doğayı iradesiyle dönüştürerek ondan bir dünya kurar. Bu etkinlik, ontolojik olarak insanın dünyada kendine bir yer edinme ve böylece varlığını kanıtlama dürtüsünden beslenir.”⁵⁸ (Korkmaz, 2005, s. 139) şeklinde açıklar. Varlığını kanıtlayarak farklı coğrafyaları yurtlaştıran insan yurt edindiği bu toprakları koruma eyleminde bulunmadığında yokluğunu kanıtlayan güçsüz, korkak bir varlığa dönüşür. Şaire göre elini toprağından çeken, koparan herkes haindir, vatan düşmanıdır.

Belirttiğimiz gibi, dağ, coğrafi varlıklar içerisinde yapısını en geç kaybeden, her şeyi yıkıp dağıtan, kendine boyun eğdiren, güçlü fırtına ve kasırgalar karşısında tavrını bozmadan duran bir doğa mucizesidir. İnsanlar dağın bu özelliğinden hareketle onu güç, kuvvet simgesi olarak görmüş ve taşıyamadıkları dertlerini, sırlarını dağlarla paylaşmışlar. Bu düşüncenin tasvirine Azerbaycan Halk edebiyatında,

A dağlar, uca dağlar.
 Dert bilen, koca dağlar... (Tanrıverdi, 2013, s. 4).

Türkiye Türklerinin manilerinde
 Yâdlara demedim bu gizli sırrı,

⁵² Genci kalmaz.

⁵³ Ak sakallı.

⁵⁴ Dumanı.

⁵⁵ Dağ camışı, debiyatta güç, kuvvet, büyüklük simgesi.

⁵⁶ Soysuz.

⁵⁷ Yüce.

Derdimi sizlere diyeyim, dağlar (Altınkaynak, 2015, s. 37) şeklinde rastlamak mümkündür.

Dağ hasretini ele alan şairlerden Cabir Nevruz ve Vahit Aziz'in şiirlerinde de dağ, insanın taşıyamadığı ağır dertleri taşıyan bir varlık gibi gösterilir. C. Nevruz, yıllardır yüreğinde taşıdığı Karabağ derdini "Bu derdi dağlar götürür." şiirinde dağlarla paylaşmak, dağlara anlatmak isteğindedir. Şair kaybedilmiş yurtlara yeniden kavuştuğunda acısının dineceği kanısındadır:

Bu Derdi Dağlar Götürer.

Bu ahı dağlar yitirir, gedek dağlara...

Ben kendime dert etmedim her yeten derdi

Bu ne canın ağrısıdır ne beden derdi,

Benim derdim el derdidir, yurt, vatan derdi.

Varlığında bir yankılı hasret ağlıyor,

Bu derdi dağlar götürer, gedek dağlara... (Nevruz, 2012, s. 102).

Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın zafer kazanamaması, toplumun birçok üyesi gibi şairi de kötü etkilemiştir. Şair "Kendini Savun Halkım!" kitabının önsözünde yaşadığı ruh halini samimi bir şekilde "... Ben ne vakittir milleti, ülkesi har⁵⁹ olmuş bir şair, vatandaş, bu vatanın oğlu, kendi içinde yanan, kavrulan birisiyim. Duçar olduğumuz faciaları düşünen, düşündükçe kendi içinde boğulan birisiyim..." diyerek itiraf etmektedir. Şiirin devamında şair Karabağ'ın da Derbent ve Tebriz gibi Azerbaycan'dan koparıldığını, dert üstüne dert geldiğini "Bu dertten her gün sinemde dert pardaklıyor."⁶⁰ (Nevruz, 2012, s. 103) mısraları ile aktararak acilen bu yurtların geri alınmasının gerektiğini ifade eder.

1.5. Rüyalarda Vatana Gitme

Karabağ temalı şiirleri araştırırken şairlerin, hasret duygusunu rüya motifinin aracılığıyla ifade ettiği görülmektedir. Şiirlerde rüyaya sembol ve yaşanılmış hakikat görevi yüklenerek, şiirde rüyayı nakletme yoluna ağırlık verilmiştir. Şairlerin, özlemlerini rüya motifli şiirlerin aracılığıyla verme nedeni rüyanın çağdaş günümüzde de gizemini saklaması ve "ötelerden haber iletici" olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Sözelimi, Mısırlılar rüyaları tanrılar tarafından kendilerine gönderilen "ilahi mesajlar" olarak kabul etmişlerdir. Türk edebiyatında destanların olmazsa olmazı olan rüya motifi, Dede Korkut hikâyelerinde de haber verme görevini koruyarak üçe ayrılır. Bunlardan ikisi "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı" hikâyesinde olup rüya gören kişileri olup bitmiş ve olacak kötü olaylara karşı uyarma niteliği taşıyan "kara kaygulu vakıa" (Kitab-i Dede Korkut, 2004, s. 40) diye tanımlanan rüya şekli,

⁵⁹ Rezil.

⁶⁰ Parlatmak sözündendir, artmak anlamında kullanılmıştır.

üçüncüsü ise “Gazlık Koca Oğlu Yegnek” hikâyesinde sunulan ve müjdeleme özelliği taşıyan, kahramanı zafere çağıran rüya motifidir. Her üç rüyanın ortak özelliği ise rüya gören kişilerin rüyanın gerçekleşeceği inancında saklıdır. Bunun yanı sıra rüya olgusunu inceleyen ilk bilim adamlarından Sokrates rüyanı “vicdanımızın bir sesi olarak değerlendirmekte ve insanların bu sesi ciddiye alıp ona uymaları gerektiği fikrini ileri sürmektedir” (Akot, 2005, s. 25). “Serbest Çağrışım ve Rüya” kuramının banisi Freud ise rüyanı geriye itilen bir isteğin açıkça gerçekleşmesi, arzu doyurucu bir gayeye yönelme gibi tanımlamaktadır (Freud, 2005, s. 16-25).

Nebi Hazri, “Şuşa gelir rüyalarım” şiirinde rüyanı sembol olarak kullanır ve bu yolla yurt yerini artık realitede değil, sadece rüyalarda gördüğünü, rüyaların yurt yerine kavuşmada yegâne araç olduğuna dikkat çekmektedir. Şiirin ilk satırlarında Nebi Hazri, ruh halini gecenin üzerine göçürerek, çareyi bugün hatıraya dönüşen mutlu geçmişin koynuna sığınmakta arar. Fakat şair geçmişle bu günü çatışma halinde vererek ruhunun kabullenmesi zor olan gerçekler mengenesinde sıkıldığını fark etmektedir:

Gece... Seksekeli⁶¹ uyuyur alem,

Uzak hatıralar yakına gelir.

Bugün ben Şuşa ya gide bilmirem

Bugün Şuşa benim ruyama gelir (Hazri, 2004, s. 248).

Şair sonraki kıtalarda duygusal anlatıma üstünlük vererek halkının dini ve milli aidiyetinin silindiği yurt yerini heyecan ve kimsesizliği çağrıştıran mısralarla ifade etmektedir:

Zirveler örtülüp kara bulutla,

Solup tabiatın elvan⁶² renkleri.

Bakıyor minareler gamlı sükütla,

Dağlara hay salır⁶³ kilse zenkleri⁶⁴ (Hazri, 2004, s. 248).

Şair şiirde kaybedilen yurt yerlerinin milletin tarihine kara leke olarak yazıldığını, telafi edilemeyen günahların bir gün millet için alay konusuna çevrileceğine vurgu yapmaktadır.

Konuyla ilgili başka bir şiir Afig Efkanlı'nın “Karabağ toprağı” şiiridir. Bu şiirde şair mezarı işgal olunmuş topraklarda bulunan yakınlarından birini rüyasında görür ve ruhla arasında geçen konuşmaları şiire aktarır. Ruhun rüyaya girmesini şair bir taktik olarak kullanmıştır. Aslında ruh şiirde şairin bilinçaltının bir yansımasıdır. “Rüyalar uykunun devamını sağlayarak dinlenmemize yardım etmekle beraber, aynı zamanda insanoğlunun bilinçaltında varolan ve bazen kendinin bile fark etmediği düşüncelere ayna tutmaktadır” (Akot, 2005, s. 6). Bastırma

⁶¹ Korku içinde.

⁶² Rengarenk.

⁶³ Sesliyor.

⁶⁴ Çanların çalınması.

mekanizması ile daim bilinçaltında tuttuğumuz faaliyetler ve deneyimler, arzu ve istekler bilinç üzerindeki kontrolü kaybettiğimiz anlarda, yani uyku sırasında bilinç düzeyine çıkarak rüyalara yansır ve ikaz edici bir fonksiyon üstlenir. Şair mensup olduğu milletin geleneklerinden hareketle yakınlarını ziyaret etmek istemektedir, fakat bu mümkün değildir, bu zaman bilinç ikinci bir eylemin tuşuna basar ki, bu da vatan uğruna cihat etmedir. Bu isteği de yanıtızsız bırakan şair, kendi bilinci tarafından umursamazlıkta suçlanır. Çatışan duyguların bastırılması ve bunun doğurduğu rahatsızlık rüyalara yansımaktadır. Şair can havli ile memleketini terk eden mültecilerden biridir. Yanında kaybettiği yakınlarını ona hatırlatacak hiçbir nesne bulunmadığı için şair son çareyi hafızasının karanlık köşelerinde kalan hatıralara tutunmakta aramaktadır. O, unutulmakta olan hatıraları “kurşunlanmış hayal” mecazıyla tanımlamaktadır:

Bu gece rüyamda seni görmüşüm,

Gördüm baharına kar eleniptir.⁶⁵

Yüreğinden akan kanı görmüşüm,

Gördüm hayalin de gülleleniptir⁶⁶ (<https://www.antoloji.com/qarabag-torpagi-siiri/>).

Şiirin devamında şair ruh vasıtasıyla özeleştiriyi yaparak, toplumu farklılaşan yurtların kurtuluşuna seslemektedir:

Beni hatırladın alayarımçık⁶⁷,

Kol açıp bağrına basmak istedin.

Seni unutana sen yazık yazık,

“Oğul, bu zamana kadar nerdesin?” dedin.

Ünlü yazar Alibala Hacızade de “Derdim” adlı şiirinde rüyaların vasıtasıyla Karabağ’ın doğasına seyahat etmektedir. Şairin kullandığı rüya motifinde ise rüya arzu doyurma işlevindedir ve şair yalnız rüyalarda tatmine ulaşmaktadır.

Geceleri Karabağ’ı basıp bağrıma,

Körpe uşak gibi mışıl mışıl yatıram,⁶⁸

Rüyalarımda mavi ormanlar, dağlar,

Gözlerimde şırıl şırıl akan çeşmeler,

Düşlerimde gâh çiçeğim gâh kardım.

Sattılar Karabağ’ımı,

Gözümün karşısında gömdüler toprak altına

Diri diri (Azerbaycan Harayı, 2002, s. 86).

⁶⁵ Kar yağmıştır.

⁶⁶ Kurşunlanmış.

⁶⁷ Yarım yamalak.

⁶⁸ Yatıyorum.

Şiirin devamında rüyadan uyandıktan sonra ruh halini betimleyen şair, realitenin baskısı altında ezilmektedir. Zira ayrılıklar arzu edilmeyen gerçekler, insan ise arzularını gerçekleştirerek özümseyen varlıktır.

2. Mültecilerin Vatan Özlemi

Savaşlar beraberinde sadece çatışma ve işgalleri değil, aynı zamanda mülteci sorununu da getirmiş, zaman geçtikçe mültecilik, zorunlu göç daha küresel bir hal alarak yeryüzünde yeni “vatansız”, “yurtsuz” bir toplumun yaranmasına neden olmuştur. Mültecilik en zor anlarda hayatta kalmağı başaran, fakat yurduyla birlikte özgürlüğü de elinden alınan, sıkıntı, acı ve hüznle dolu bir hayata mahkûm edilen, günün egemenleri tarafından ötelenen yaşamın adı, dünyaya hükmeden vahşi kapitalizmin tanımıdır. Bugün statikler dünyada 50 milyondan fazla kişinin mülteci hayatı yaşadığını ve göçmenlerin %50’sinin çocuk olduğunu bildirmektedir. Güney Amerika’dan Balkanlar’a, Afrika’dan Kafkasya’ya, Orta Doğu’dan Uzak Doğu’ya savaş ve işgaller nedeniyle insanlar doğup büyüdükları yerleri terk ederek yeni umutlarla yol alsalar da, geldikleri yerlerde onları gariplik duygusu ile donatılmış bir hayat, balık istifi bir yaşam beklemektedir. Günümüzde Karabağ Savaşı nedeniyle Azerbaycan nüfusunun %10’u mülteci hayatı yaşamaktadır. Fakat bu sadece 1988-1994 yıllarındaki rakamdır. Hâlbuki 1905, 1918-1920, 1948-1953 yıllarında Sovyetlerin arazide nüfus durumunu Ermenilerin lehine değiştirmek isteği, aynı zamanda Ermenilerin sivil halka yaptığı işkenceler, binlerle Azerbaycanlının yurt yuvalarını terk etmesine, zorunlu göçe neden olmuştur. Azerbaycan’da savaş nedeniyle her 7 mülteci çocuktan biri ebeveynlerinin her ikisini, ya da birini kaybetmiş, 25 yıldan fazla bir süreci kapsayan Karabağ Savaşı kamplarda yaşayan ve yurdu bir kez bile göremeyen yeni, “yurtsuz” bir toplumun oluşması ile sonuçlanmıştır. Karabağ temalı şiirlerin bir kısmında yurt özlemi göçmenlerin yeniden kendi yurt yuvalarına dönme isteği ve kendi yurtlarına gömülme, mezarlarına yurt toprağının serpilmesi vasiyeti şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Fikret Koca’nın “Mülteci geline” adlı şiiri yurt özlemi yaşayan bütün mültecilerin ruh halini betimlemek için iyi bir örnektir. Şair görsel imgeler vasıtasıyla benzeyen ile benzetilen arasında nitelik benzeşmesi kurar, mülteci bayanın özlemini dalgın bakışlarla, terk edilen yurtların yalnızlığını ise “Akşam kurt olup ulayır.” ifadesi ile dile getirir:

Yazda yaylaya giderler,
Seni sürdüler arana.
Yazın bu sıcak çağında
Ben de tuz bastım yarana.
Hayalin dağlar koynunda

Yarpuzlu dovğa bulayır⁶⁹.

Dağda sensiz kalan yurdun,

Akşam kurt olub ulayır...

Yakanı düğmele, düğmele (Koca, 2005, s. 15).

Şair her kıtanı “Yakanı düğmele, düğmele” satırı ile bitirmektedir. Fikret Koca, Azerbaycan Folkloründe bir kadının güzelliğine vurgu yapan ve bir az da kıskançlığı çağrıştıran “Düğmele” türküsünden aldığı son satırı şiire getirmekle savaş sonucunda çadırlara sığınan, sığındığı mekanlarda çektiği yabancılık nedeniyle kültürel şok yaşayan ve duygusal travma alan bir mülteci bayanın eski günlerine, savaştan önceki hayatına atıfta bulunmaktadır. Şair şiirde görselliği yoğunlaştırarak işgal olunmuş yurtların kimsesizliğini bir film kamerası niteliğinde aktarmaktadır:

Eyvanda kalan kitabı

Şimdi rüzgar varaklayır.⁷⁰

Siz dereye koşan yerde,

Hala da çeşme ağlayır.

Bahçede kalan beşiği

Hangi hayal sallıyor?...

Ağzı açık⁷¹ kalan evler

Akşam kurt olup ulayır...

Laçın şehrinin mülteci şairi Hüseyin Kürdoğlu, kalbinde taşıdığı Laçın özlemini çadırda hasta yatağında yatan ve yurdunu bir kez daha görmek arzusu ile kavrulan ihtiyarın yakarışları ile ifade etmektedir:

Keçir gözlerimden Kırkkız gülşeni,

Yağılar kırdı mı pöhre meşemi?!⁷²

Tap⁷³ ağaç dibinden kan menekşemi,

O derdi pünhanı⁷⁴ çağır üstüme (Necefova, 2009, s. 71).

Memmed Aslan, “Kelbecer nisgili” şiirinde bir göçmen bayanın vasiyetini, vatana hasret kalan gariplerin son isteğini, vatan toprağına gömülme, mezarına vatan toprağı serpilme arzusunu şiire getirmiştir. (Aslan, 2011, s. 404). Bu arzu Karabağ temalı bir çok şiirde, örneğin, Cabir Nevruz’un “Yurduna ağlayan ana” (“O yerededir ağrın alım, Köküm, akrabam, neslim,

⁶⁹ Ayran aşısı yapıyor.

⁷⁰ Rüzgârda dönen kitap yaprakları kastedilmektedir.

⁷¹ Kapısı açık.

⁷² Fidan ormanımı.

⁷³ Bul.

⁷⁴ Derdi gizli olanı.

Kovun kanlı yağları, Beni o yerde bastırın”.⁷⁵) (Nevruz, 2012, s. 49), Şövkət Horovlu’nun “Ben nasıl dözümlü?”⁷⁶ (“Koynunda bir avuç toprak saklayan, Annem hasret çekir ben nece dözümlü?!”) (Horovlu, 1999, s. 168) adlı şiirlerinde de görülmektedir.

Azerbaycan’daki geleneğe göre, vatandan uzaklarda yaşayan mülteci, vatanı görmeden öldüğünde onun son arzusunu gerçekleştirmek adına onu baba yurduna gömer, bu mümkün olmadıkta ise mezarına bir avuç vatan toprağı serperek ruhunu hasret çilesinden kurtarmaya çalışırlar. Memmed Aslan şiirde “garip mezara vatan toprağı dökülmesi” olayını ruhu hasret çilesinden kurtarma ve yeniden doğuşu sağlama şeklinde aktarmıştır. Şiirdeki mülteci karakteri ninesinin mezarına yurt toprağı serpilmesi ile onun ruhunu dinlendirmek, huzur ve uyuma kavuşturmak arzusundadır:

Kabrime Kelbecer toprağı dökün:

Delidağ gül açsın başımın altta.

(...) Benim çok yaram var, kıymaz bu toprak –

Döner ku tüküne naaşımın altta (Aslan, 2011, s. 404).

Sonraki kıtalarda şair mezara toprak serpilmesini yeniden doğuş inancı ile simgelemektedir:

(...) Onu sürme gibi gözüme çekin:

Gözüm nurla dolsun taşımın altta.

(...) Kabrimden bir lale⁷⁷ boy verer⁷⁸ bir gün;

Görersiniz beni bu şamın⁷⁹ altta (Aslan, 2011, s. 404).

Jung’a göre, yeniden doğuş insanlığın ilk ifadesidir, insan Anka kuşu gibi daima küllerinden doğarak yaşamın sürekliliğine ve kalıcılığına tanık olmak ister. Bu isteğin kökeni yeryüzünün anayasası “doğal dönüşüm” mantığına dayanmaktadır. İstesek de, istemesek de varlığımız ve yokluğumuzla doğal dönüşümlerden geçer, doğanın isteğine tabi tutuluruz. Jung bu süreci Demokritos’un “Doğa doğayla şenlenir, doğa doğayı kucaklar, doğa doğaya hükmeder.” (Jung, 2001, s. 62) fikriyle açıklamaktadır.

Sonuç

Karabağ Savaşı, sanatın her türünde olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında da büyük yer kapsamaktadır. Karabağ temalı şiirlerin ilk örnekleri 20 Ocak 1990 yılında yapılan katliam üzerine yazılmıştır. Bu dönemden itibaren Azerbaycan şiirine savaş ve millî özgürlük teması

⁷⁵ Gümün.

⁷⁶ Sabrediyim.

⁷⁷ Gelincik çiçeği.

⁷⁸ Başını kaldırır.

⁷⁹ Mum.

eklenmiştir. 1990-1994 yıllar arası cephede yaşananlara uygun olarak şiirde halka sesleniş, düşmanlara nefret, göçmen konuları, yitirilmiş yurtlara olan özlem duygusu ağır basmaktadır. Bu çalışmada, vatan özlemi duygusu içeren yetmişten fazla şiir incelenmiş olup, mekâna duyulan özlem açısından, yurt, dağ, mezar gibi konu başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Hasret duygusu içeren şiirlerde şairlerin kuş olup uçmak, rüzgâra dönüşmek arzusunda olmak kavramı ön plandadır. Sık sık rastlanan uçuş imgesi, bulunulan mekân ile şair arasındaki uyumsuzluğu simgeleyerek geçmişte yaşanmış mutlu günlere dönmek arzusunu ifade etmektedir. Şairler o arzularını gerçekleştirmek gibi bir imkânın olmadığını hayaller ve mistik boyutlarla yansıtmaya çalışmışlardır. Genellikle şairler hatıralarında kalan yurt tasvirlerini betimlemiş ve bununla birlikte (sınırdaki illerden) başka ülkelerin sınırlarından seyredebildikleri yurtlarının tasvirlerini şiirlerde özlem duygusu olarak işlemişlerdir. Şiirlerin incelenmesi zamanı şairlerin kendilerini ve toplumu, yurdu koruyamamanın verdiği azapları kaybetmenin yaşattığı rezillik duygusuyla ayıpladığı, kendini ve toplumu eleştirme şeklinde dışa vurdukları görülmektedir. Özlem duyulan metinlerde şair ve onun bulunduğu mekân arasındaki çatışmalar ağır basmaktadır. Kaybettiği yurdu cennete, yurtsuz günlerini cehennem ateşinde yanmakla kıyaslayarak geçmişte yaşadıkları güzel anların şiirde işlenmesi de sık sık görülmektedir. Şairler şiirlerinde “kaş, kaş ki” arzu edatları ve “gidebileydin, görebileydin” gibi istek eylemleriyle özlemlerini belirtmekte, yaşadığı hasreti “dağlara doymadım”, “sazın simlerine vurulmaz”, “kurulmaz”, “gidilmez” gibi olumsuz fiillerle dile getirmekteler. Şiirlerde acizlik ve çaresizlik gibi ruh hâlleri ağır basmaktadır, şairler bir fert olarak gücünün sadece hatırlamalara yettiğini itiraf etmekte, toplumu çözüm önerisi olarak intikama çağırmaktadır. Şairlerin, yurt kaybını mekân ve objelerin diliyle ifade etmeye daha eğilimli olduğu görülmektedir. Mekândaki her şeyin kişileştirilmesi ve ıstırap çektiklerinin imgelerle verilmesi (“dağ başının düşman ayakları altında inlemesi, çeşmenin ağlaması, kuşların ötmemesi, yurtların kaybolmuş güzele benzetilmesi” vs.) şairlerin intikam çağrısıdır.

Kaynaklar

- Akot, B. (2005). *Rüya tecrübesinin psikolojik ve dini temelleri*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2015). *Anlatım esasına dayalı metinler ve din*. Ardahan: ARÜ Yay.
- Aslan, M. (2006). *Seçilmiş eserleri*. Bakü: Avrasiya Press.
- Aslan, M. (2011). *Varlıkla yokluk arasında*. (haz. Aşık Elburus Hüseyinov ve Aşık Sehavet İzzeti), C I, Urmu: Turuz.
- Azerbaycan harayı (şiirler ve poemler)*. (2002). Bakü.
- Azerbaycan manileri*. (2004). Bakü.
- Ceferova, Ş. (2002). *Karabağ Savaşı çağdaş şiirde*. Bakü: Tefekkür Yayınevi.

- Durmuş, M. (2006). *Çanakkale şiirleri bağlamında millî romantik duygu tarzı*. Çanakkale I (Savaşı ve tarihi). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi dönüş mitosu*. (çev. Ümit Altuğ). Ankara: İmge kitabevi.
- Erol, A. (2009). Karabağ şiirleri. *Turkish Studies*, 4(8), 1212-1228.
- Freud, S. (2005). *Rüya yorumları*. İzmir: İlya Yayınları.
- Hazrı, N. (2004). *Seçilmiş eserleri*. C 1, Bakü: Lider Yayınevi.
- Horovlu, Ş. (1999). *Çınar hasreti*. Bakü: Şuşa Yayınevi.
- Hüseynov, Y. (2012). *Karabağ tarihi menbelerde*. Bakü.
- İsmail, M. (2012). *Unuttuğun yerdeyim. Seçilmiş şiirleri*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Jung, C. G. (2001). *Dört arketip*. (çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kadimoğlu, M. (1997). *Ben dünyanın dert taşıyım*. Bakü: Şuşa Yayınevi.
- Kitab-i Dede Korkut (asıl və sadeleştirilmiş metinler)*. (2004). Bakü: Önder Yayınevi.
- Koca, F. (2005). *Seçilmiş eserleri*. C 3, Bakü: Azərneşr.
- Korkmaz, R. (2005). Yurtsuzluk itkisi ve Anayurt Otel. *İlmi Araştırmalar*, 20, 138-148.
- Mehreliyev, E. (2000), *Savaş ve edebiyat*, Bakü: Azərneşr.
- Nağı, A. (2013). *Karabağ Müharibesi. Kısa tarih*. Bakü.
- Necefova, M. (2009). *Karabağ konusunun şiirde işleme yöntemleri*. Bakü.
- Nevruz, C. (2012). *Kendini savun halkım*. Bakü: Azərbaycan Yayınevi.
- Nevvab, M. (1993). *1905-1906 Ermeni Müselman davası*. Bakü.
- Ordubadi, M. (2007). *Kanlı yıllar*. Bakü: Kafkas Yayınevi.
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2).
- Paz, O. (1991). *Yay ve lir – I*. (çev. Ömer Şahruhoğlu). İstanbul: Armoni Yay.
- Pirsultanlı, S. P. (2009). *Azerbaycan Türklerinin halk efsaneleri*. Bakü: Azərneşr.
- Tanrıverdi, E. (2013). “Dede Korkut Kitabı”nda dağ kultu. Bakü: Elm ve Tehsil.
- Vahapzade, B. (1996). *Köprü çaydan uzak düşüp*. Bakü: Azərbaycan Yayınevi.
- Yagup, Z. (2012). *Eserleri*. C IV. Bakü: Şark-Garp Yayınevi.
- Yıldırım, A. (2004). *Seçilmiş eserleri*. Önder Yayınevi.
- <http://kulis.lent.az/news/13005>.
- <http://news.lent.az/news/170104>.
- <http://antoloji.com/qarabag-torpagi-siiri/> (Erişim tarihi: 27.05.2018).

Extended Abstract

Karabakh is one of the most ancient provinces of Azerbaijan. It is an inseparable part of Azerbaijan. The word "Karabakh" has created from joining of the words "Kara" and "Bakh". The word *Kara*, not only means "black", but also "great", "thick", "brave man". And the word *Bakh* preserved its meaning as "a place to grow something".

Since the beginning of 1988, there has been a serious conflict between Armenia and Azerbaijan for Karabakh, which is an ancient land of the Oghuz-Turks. Hence a bill was passed about being split of Karabakh from Azerbaijan and merging into Armenia in 1989. After the beginning of military operations by the Armenian Armed Forces in 1991 and the declaration of Karabakh as "the Republic of Mountainous Karabakh" illegally, the conflict became more intense. And it was resulted by the occupation of seven regions of Azerbaijan including the territories of Mountainous Karabakh by the armed forces of the Republic of Armenia.

The beginning of the expansionist policy against Azerbaijan by Armenia, the situation of the war, the occupation process of the territories of Azerbaijan, and the occupying regime built in Azerbaijan influenced the literature of Azerbaijan as well.

Karabakh war has taken a great place not only in the other kinds of art but also in Azerbaijani literature. The first samples, in which the subjects of them were about Karabakh, were written about the 20th of January massacre, committed in 1990. Since then the themes about the war and national independence were included in the Azerbaijani poems. According to the lives in the battle-fields, the poems of 1990-1994 were generally about the challenging to the people, hatred against the enemies, refugees, longing for their lost lands.

Since the beginning of 1992, due to the occupation of Azerbaijan and Khojaly Massacre, the people became discouraged. As they were defenceless, after this terrifying massacre the people who didn't want to lose their native lands had to leave the border lines as a whole and it led to the occupation of those lands by the enemy in a short time. This historical process resulted in innocent victims, loss of lands and refugee life, misery and losing hearts. Since then the powerful addresses in literature were substituted with deep emotions. In most part of the poems written after 1994, the main topics were about ignoring the horror of war, wishes and principles and the description of disorders arising in the hearts of the people were described in a sentimental way. As the people couldn't accept the occupation of their lands and the tragedy of becoming refugees, those topics were the general part of the poems. Besides, the poets of those terms generally wrote about national, social and political deficiencies.

More than seven poems were investigated and they were classified under the title of nostomania, mountain and grave sickness as the people were longing to return back their homelands. In the poems of which the main themes were about nostomania, the poets wish to fly like a bird or to become wind. And those conceptions were foreground of this investigation. The motive of flying, which is written in most parts of the poems, expresses the wish of returning back to the palmy days lived in the past and it symbolizes inconvenience between the place and the poet. And as the poets couldn't make the dreams come true they tried to reflect those dreams in a mystical way. They described their lands as how they remembered in their poems and they wrote as of how their lands were seemed in the eyes of the other countries by drawing up their sick feelings in an aching heart. In some poems, the poets condemn the people who left their occupied lands confined to be forgotten and made this as a habit by describing cutting off the connections with those lands, the horror of the war and the helplessness of the citizens against the attacks, sorrowfully and in a natural way. While investigating those poems we can obviously see that the poets condemned both themselves and the society for not being able to protect their lands. And this made them feel regret and sorrow.

The poems, that were written after the temporary peace contract and the themes of which were about Karabakh, were full of the feelings of guilt and shame. The main ideas of those poems were about the questioning of loss and obligation of the people to account before their consciences. The poets couldn't accept not gathering in hard days of the country as a part of this society and not being able to fulfil their obligation, so they drew up all those feelings in their poems.

The poets compared their past days in their lost lands as paradise, but their recent days without their homeland as hell. By this way, they wanted to describe their past days as good memories in their poems. They used the words meaning wish and desire, such as "I wish", "if only" and the phrases "I

would be able to go" or "I would be able to see". Those words and phrases showed how they longed their lands and also they expressed their feelings by using the phrases in the negative form such as " unable to go", "unable to build", "I couldn't feel satisfied with the mountains" or "Don't pick the strings of the saz" e.t.c. The general moods of the poems were mostly about helplessness and desperation, and the poets admit that they are only able to remind the people what happened as an individual citizen and they challenge the society to revenge as a solution of the problem.

We can say that in the Azerbaijani literature, the poets, whose themes of their poems were mainly about Karabakh, tend to express their feelings of the loss of their homeland by using the words meaning place and objects. Personalization of everything in that places and expression of the things they suffered from in a metaphorical way (*for instance the collapsing of the top of the mountains under the feet of the enemies, crying of a well, or not singing of the birds or comparing their lands with a lost beauty* e.t.c) are the main factors for classifying the styles of the poets.

The things, especially "mountain", were personalized by the poets in their poems. The reason for this is due to a close connection between the mountain and God. As a human being believes the power of the one who created all the being things and he has always been described as an intangible and inaccessible asset, his eternity has been admired and he was thought to be on the sky and has been ever searched there unlike he was always called with different names. The greatest wish of a human has always been to see, to touch, to greet and to meet God. That's why height and eternity have considered as the place of God and the geographical beings, especially mountains were thought as the closest means for reaching him. The mountains also have been considered as the path to him.

Moreover, we can observe that sickness feelings were expressed by the dream motives in the poems the themes of which are about Karabakh. The dreams have the symbolic meanings in these poems. The reason for this is that the dreams have preserved their magic up to recent times and they have been considered as the message carrier from the past.